

Kdo jsou dnes nezaměstnaní?

Text vznikl v rámci série krátkých analýz navazujících na výstupy *Mapy nezaměstnanosti*, dvou výzkumných zpráv *Kvantitativní analýza vývoje nezaměstnanosti v letech 2008–2018* a *Zkušenosti dlouhodobě nezaměstnaných a příčiny jejich postavení na trhu práce zachycující nezaměstnanost a sociální situaci v Česku*.

Základní body srovnání, s nimiž pracujeme, jsou roky **2008** (nejnižší nezaměstnanost před krizí), **2014** (nejvyšší nezaměstnanost) a **2018** (současná situace, nejnižší nezaměstnanost).

Nezaměstnanost je v současnosti velmi nízká stejně jako počet dlouhodobě nezaměstnaných.

Lidé, kteří zůstávají v evidenci Úřadu práce ČR, se při vstupu na trh práce často potýkají s vícečetnými bariérami. Získání zaměstnání samo o sobě ke změně sociální situace často nestačí – tito lidé potřebují také komplexní podporu při překonávání svého sociálního znevýhodnění.

S nízkým počtem nezaměstnaných je stále častějším důvodem odchodu z evidence nezaměstnaných tzv. sankční vyřazení. Takto vyřazení lidé vypadávají ze statistik i systému a není jasné, jaká je jejich následná situace.

Nezaměstnaní a zejména dlouhodobě nezaměstnaní dnes představují jen zlomek populace. Pokles nezaměstnanosti je nejpatrnější v regionech, kde byla nejvyšší.

Mezi lety 2014 a 2018 se nezaměstnanost snížila o 5 až 7 procentních bodů například na Šluknovsku, v oblasti Krušnohoří, při jižní hranici Čech nebo na Jesenicku, v Bruntále poklesla dokonce téměř o 10 procentních bodů (Mapa 1).

V ekonomických centrech, jako jsou Praha, Pardubice nebo Mladá Boleslav, klesla nezaměstnanost zhruba o 3 procentní body.

Dlouhodobá nezaměstnanost – tedy podíl osob, které jsou v evidenci Úřadu práce ČR vedeny déle než jeden rok, jen výjimečně přesahuje 2 %, na naprosté většině území je nižší než 1 %, přes 3 % procenta se dostává jen v Hanušovicích, Karviné, Havířově a Orlové (Mapa 2).

Celkový podíl nezaměstnaných na populaci byl v České republice v roce 2018 nejnižší z celé Evropy (následovalo Německo, Malta, Maďarsko), stejně jako podíl dlouhodobě nezaměstnaných.

Počet osob registrovaných na úřadech práce je několika-násobně nižší než podíl osob v exekuci. Nezaměstnanost neodpovídá ani současnému prostorovému rozložení tohoto problému – spíše kopíruje situaci před několika lety.

V evidenci Úřadu práce ČR většinou zůstávají lidé, kteří mají současně vícero znevýhodnění.

Častěji nezaměstnaní jsou lidé s nízkým vzděláním (Mapa 3) a vyššího věku (Mapa 4).

Negativní dopady těchto typicky sledovaných charakteristik se dále vzájemně posilují s důsledky dalších problémů, které statistiky obvykle nezachycují. Jedná se zejména o exekuce, zdravotní problémy (včetně často přehlížených psychických problémů nebo závislosti), péči o děti znemožňující např. práci na směnný provoz, nestabilní a finančně nedostupné bydlení nebo diskriminaci ze strany zaměstnavatelů (ať již vychází ze zkušenosti nebo předsudků).

U lidí, kteří dnes zůstávají v evidenci Úřadu práce ČR, experti mluví o vzájemné kumulaci a násobení bariér. Jednostranně zaměřené projekty, jako jsou například veřejně prospěšné práce, mají na dlouhodobější zaměstnanost lidí s více znevýhodněními často jen minimální efekt, protože neřeší příčiny jejich situace.

Problém kumulace bariér a potřebu komplexních přístupů k řešení dlouhodobé nezaměstnanosti zdůrazňují také strategická doporučení Evropské komise a jejich evaluace z roku 2019.

Na problém nízké efektivity podpory nejvíce znevýhodněných skupin zaměřené jen na získání zaměstnání (zejména u veřejně prospěšných prací) upozorňuje v Česku také nedávná studie VUPSV.

Bariéry nejsou vždy jenom na straně uchazečů o práci. Pro potenciální zaměstnance jsou například exekuce velkou překážkou kvůli nízké nezabavitelné částce, která jim ze mzdy zůstane. Exekuce jsou navíc, vzhledem k administrativní náročnosti a právním rizikům spojeným se zaměstnáním osob v exekuci, výraznou zátěží také pro zaměstnavatele.

S klesajícím počtem nezaměstnaných je sankční vyřazení stále častějším důvodem odchodu z evidence. Chybí informace o tom, co se s těmito lidmi následně děje.

V průběhu roku 2018 bylo uděleno celkem přes 85 tisíc sankčních vyřazení, přičemž průměrný počet uchazečů o zaměstnání byl téměř 240 tisíc. Vezmeme-li v úvahu, že sankční vyřazení je obvykle uděleno na 6 měsíců, může se během jednoho roku dotknout stejné osoby maximálně dvakrát. Z toho vychází, že se v roce 2018 týkalo minimálně pětiny registrovaných uchazečů o zaměstnání.

Četnost sankčních vyřazení vykazuje výrazné regionální rozdíly. Ty ovšem nelze vysvětlit odlišnou poptávkou nebo nabídkou na místním trhu práce: rozdíly mezi jednotlivými okresy jsou i tří až čtyřnásobné. Podíl vyřazených nekopíruje podíl nezaměstnaných na populaci v aktivním věku (Mapa 5) – v roce 2018 byl nejvyšší na Karlovarsku (zejména v Chebu, dále pak v Teplicích, Písku, na Českobudějovicku a Olomoucku), nejnižší byl naopak ve Žďáru nad Sázavou a na jižní Moravě (Mapa 6).

Nevíme, do jaké míry může vyřazení z evidence prohlubovat propad dlužníků do pasti exekucí a závislosti na příjmech z šedé ekonomiky. Kromě případných již existujících dluhů se totiž vyřazení ocitají v nebezpečí vzniku (rapidně rostoucího) dluhu na zdravotním pojištění, které za ně stát s vyřazením přestává platit (10 818 korun za 6 měsíců + penále 0,05 % z částky za den prodlení).

Odlišná četnost vyřazení v jednotlivých okresech může naznačovat různé přístupy k posuzování podmínek evidence u jednotlivých úřadů práce.

Nespolehlivost v dodržování smluvených termínů (což je často zmiňovaný důvod sankčního vyřazení) může být také projevem zhoršení psychického stavu a snížení kognitivních schopností, které jsou podle zahraničních výzkumů s dlouhodobou nezaměstnaností a zkušeností chudoby často spojeny.

Sankčního vyřazení je zároveň cíleně využíváno v případě podezření z „nelegální práce“ (viz nedávná analýza VUPSV). Ta je obvyklá zejména u osob v exekuci – z důvodu nízké nezabavitelné částky a nutnosti takto pracovat pro zajištění živobytí. Vyřazení z evidence však v takových případech může spíše podporovat setrávání lidí mimo formální pracovní trh, než aby motivovalo k návratu k legálnímu zaměstnání.

Zaměstnání mimo formální pracovní trh, resp. kombinování formální a neformální práce, nemusí být pro tyto lidi preferovanou strategií, ale důsledkem absence jiných možností (v zahraničí se mluví o tzv. „survival strategies“). V českém kontextu jde o jednu z mála strategií přežití pro osoby v exekuci (viz např. Medián 2018).

Setrvalý počet vyřazených osob může také indikovat, že jde o specifickou kategorii lidí, jejichž situace se dlouhodobě nemění – což opět poukazuje na důležitost jejich komplexní podpory.

Zpráva o vyloučení z bydlení poukazuje na vysoký počet domácností na ubytovnách (60 % rodin a 40 % bezdětných domácností), které nepobírají dávky na bydlení, což dává do souvislosti jak se zlepšující se ekonomickou situací, tak ale i se ztrátou nároku na dávky z důvodu nárůstu restriktivních přístupů.

DOPORUČENÍ

➤ **Nízká nezaměstnanost nabízí státu příležitost více se zaměřit na podporu zaměstnanosti těch, kteří zůstávají nebo se opakovaně vrací do evidence nezaměstnaných.**

Těžiště podpory lidí v dlouhodobě marginalizovaném postavení na trhu práce (a často i ve společnosti) by nemělo spočívat v nabízení práce bez ohledu na její kvalitu a dopady na jejich život. Prekérní, tedy nejistá a nízkopříjmová zaměstnání navíc obvykle **nefungují jako přestupní stanice** ke stabilnějšímu zaměstnání. Jak ukazují zahraniční studie, mohou tato zaměstnání naopak přispívat k reprodukci nejistoty na trhu práce, růstu **nerovnosti** a celkové **polarizaci společnosti**.

➤ **V případě těchto lidí je důležité nejen zprostředkovat práci, ale především nastavit komplexní podporu směřující k řešení sociálních problémů** – jak ukazují například zkušenosti z **Prahy 7** nebo **Děčína**, mentorin- gová podpora realizovaná v **Brně** nebo zkušenosti některých **nevládních organizací**. Tento přístup se osvěd- čuje také v některých projektech **Úřadu práce ČR**, zatím však není uplatňován systémově.

V Česku disponujeme množstvím **nástrojů pro podpo- ru** navázaných na zaměstnávání. Pro jejich efektivitu je ale důležité zapojení a koordinace aktérů na různých úrovních, zejména užší spolupráce mezi obcemi a je- jich sociálními odbory a poskytovateli různých sociál- ních služeb. Role obcí by se neměla omezovat jen na tvorbu pracovních míst, jak je tomu v **současnosti**.

➤ **Podmínkou úspěchu je zvýšení nezabavitelné část- ky a zrušení exekuce daňového bonusu na děti – bez těchto změn zůstává práce pro řadu lidí s exekucemi finančně neudržitelná a nemotivující.**

Nezabavitelná částka, která osobám v exekuci zbývá z legálního příjmu, je často nižší než minimum, na které by měly nárok v systému dávek. I přes nedávné **navý- šení** nestačí na pokrytí nákladů na živobytí a bydlení, zejména u nízkopříjmových skupin. Pro některé může být přijetí legálního zaměstnání dokonce **finančně ohrožující**.

➤ **Je potřeba začít sledovat, co se děje s lidmi, kteří jsou vyřazeni z evidence Úřadu práce ČR. V součas- nosti chybí informace o dopadech vyřazení z evidence, a to zejména v souvislosti se závislostí na neformální práci, dluhy a prohloubením ohrožení sociálním vylou- čením.**

Práce mimo formální trh práce je přitom problematická jak pro lidi, kteří ji volí a u kterých se v jejím důsledku násobí sociální a ekonomické problémy (porušování pracovních práv, nejistota a vymahatelnost mzdy, nízká nebo neexistující právní a sociální ochrana apod.), tak i pro stát – kvůli daňovým únikům a souvisejícím dlouhodobým sociálním nákladům (viz např. **Evropská komise 2016**).

MAPY

Mapa 1: Vývoj podílu nezaměstnaných mezi lety 2014 a 2018

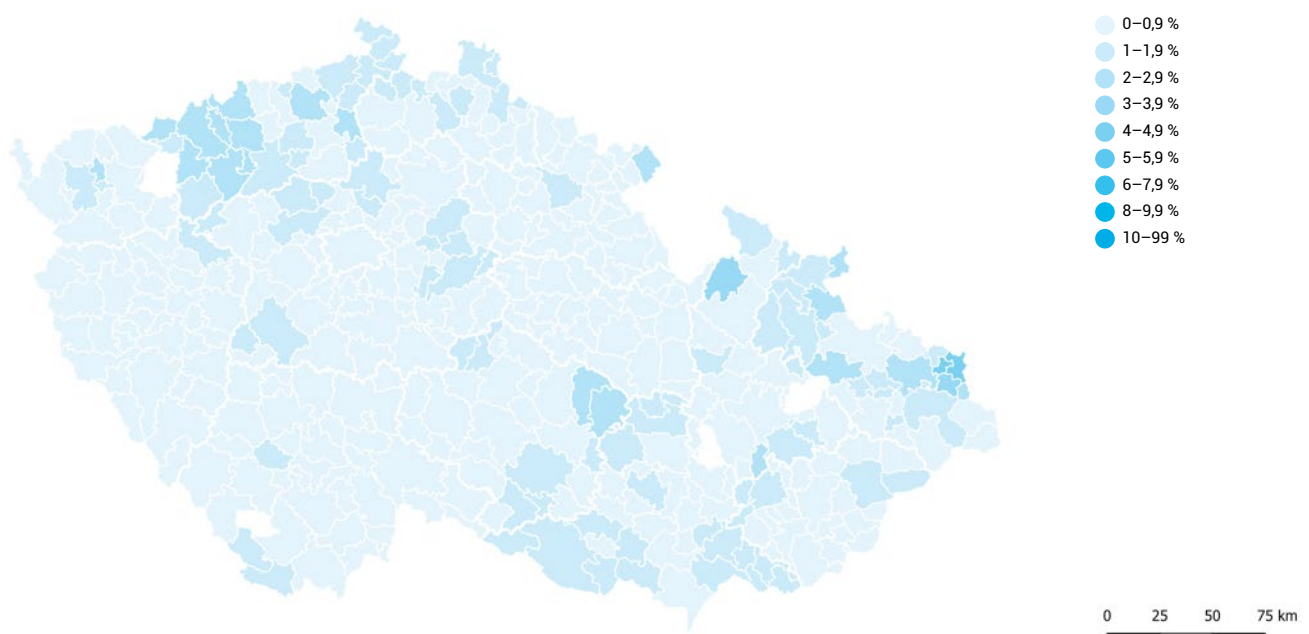
Rozdíl uváděn v procentních bodech; územní jednotka: pověřené obecní úřady

Zdroj dat: OKsystém (MPSV), Český statistický úřad; zpracování vlastní

Mapa 2: Podíl dlouhodobě nezaměstnaných (2018)

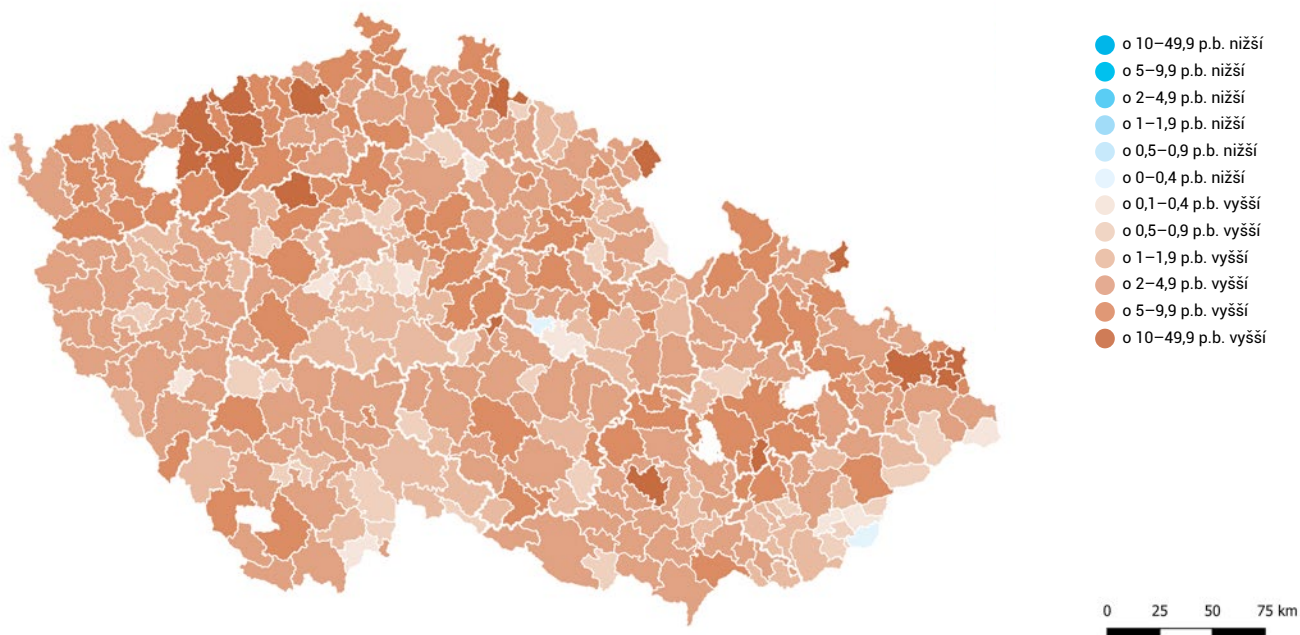
Podíl osob, které jsou v evidenci vedeny déle než 12 měsíců, vůči populaci 15-64 let na daném území; územní jednotka: pověřené obecní úřady

Zdroj dat: OKsystém (MPSV), Český statistický úřad; zpracování vlastní

Mapa 3: Rozdíl v míře nezaměstnanosti u osob se základním a nižším vzděláním a u zbytku populace (2018)

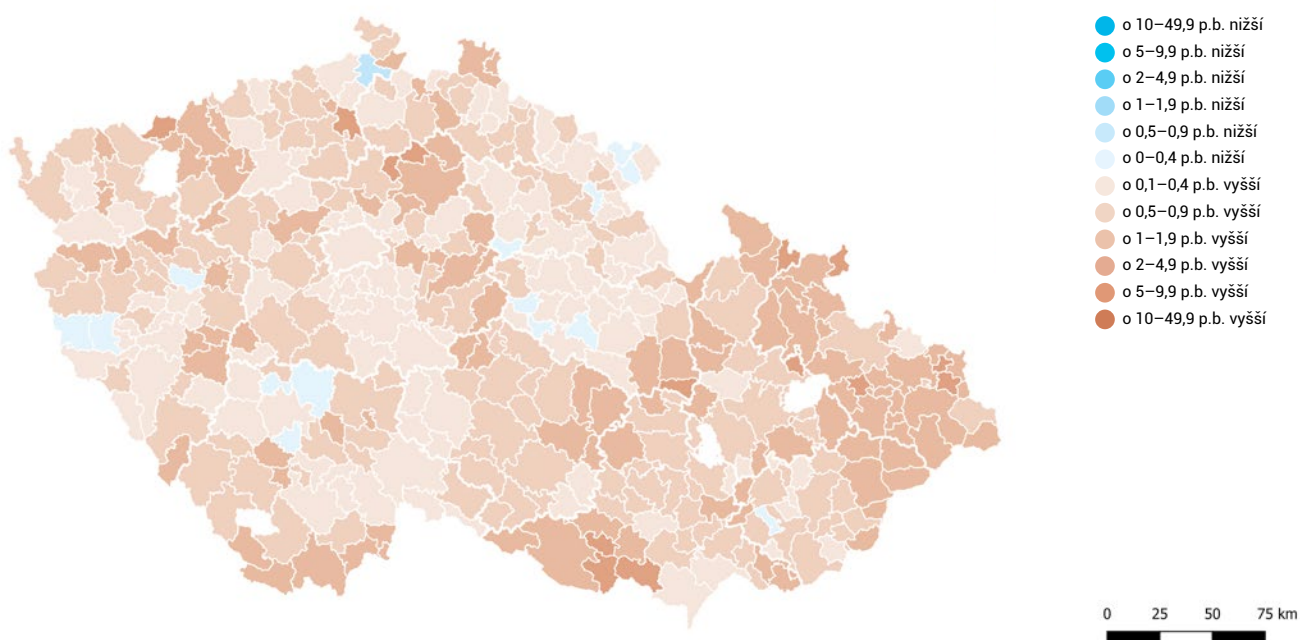
Rozdíl mezi nezaměstnaností osob se základním a nižším vzděláním a celkovou nezaměstnaností na daném území v procentních bodech; územní jednotka: pověřené obecní úřady

Zdroj dat: OKsystém (MPSV), Český statistický úřad; zpracování vlastní

Mapa 4: Rozdíl v míře nezaměstnanosti u osob ve věku 50 a více let a u zbytku populace (2018)

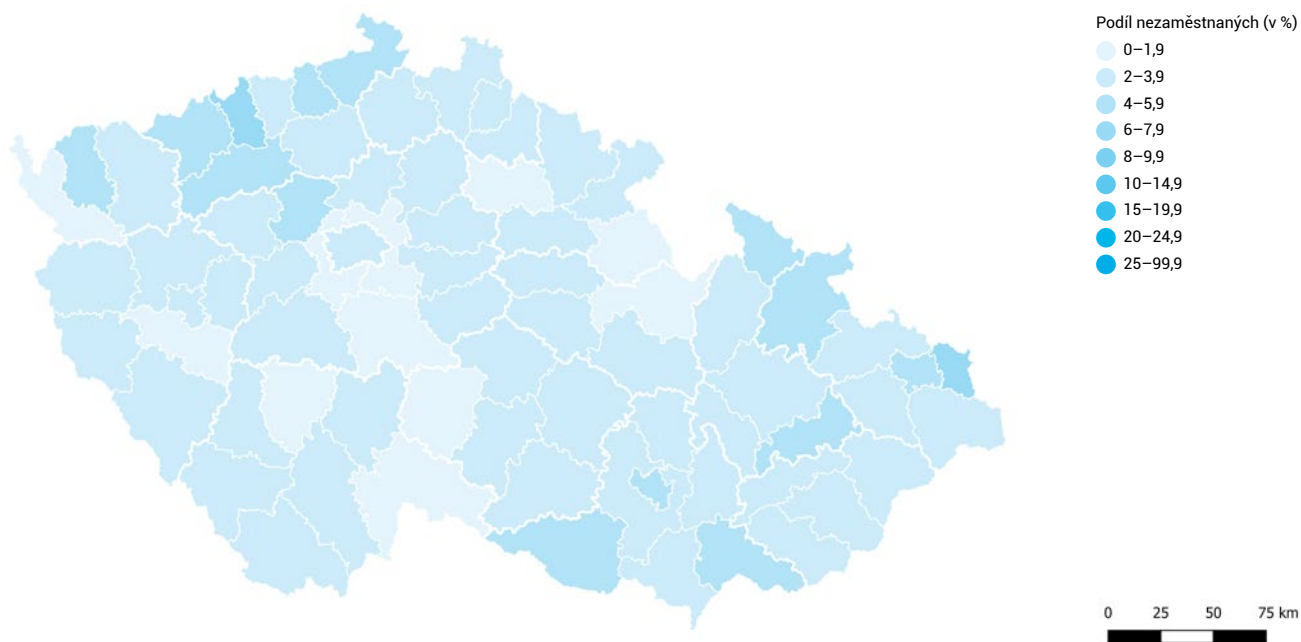
Rozdíl mezi nezaměstnaností osob ve věku 50 a více let a celkovou nezaměstnaností na daném území v procentních bodech; územní jednotka: pověřené obecní úřady

Zdroj dat: OKsystém (MPSV), Český statistický úřad; zpracování vlastní

Mapa 5: Podíl nezaměstnaných (2018)

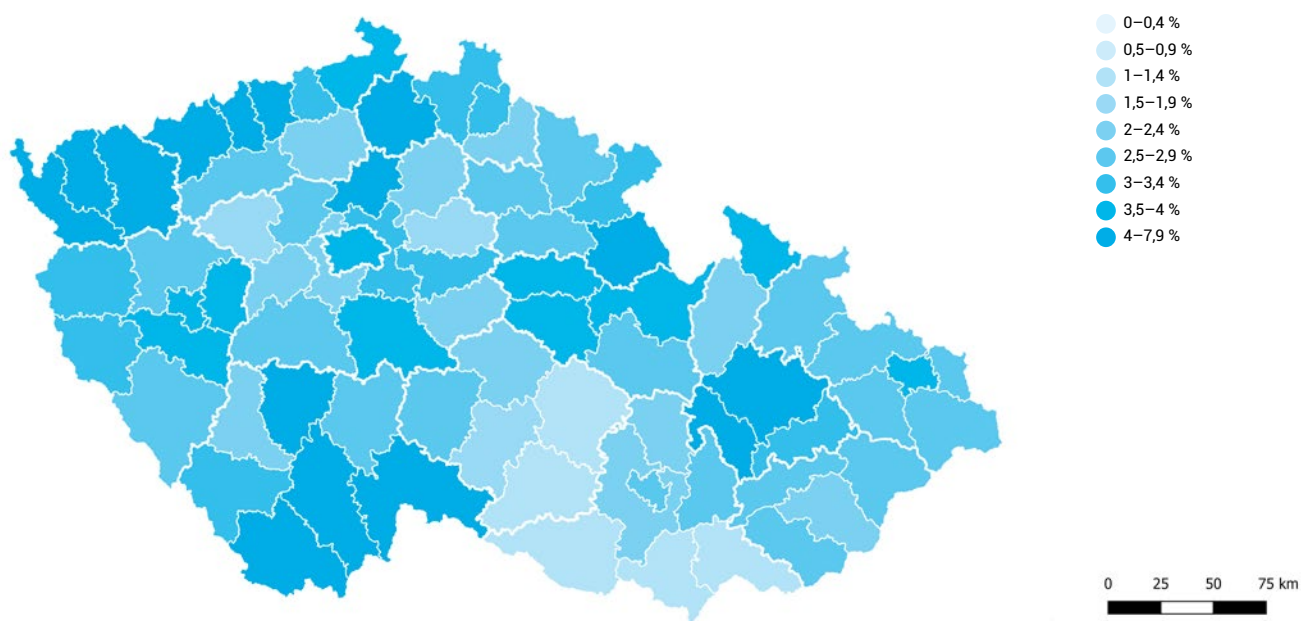
Podíl registrovaných uchazečů o zaměstnání na celkovém počtu obyvatel 15-64 let na daném území;
územní jednotka: okresy

Zdroj dat: OKsystém (MPSV), Český statistický úřad; zpracování vlastní

Mapa 6: Měsíční podíl sankčně vyřazených osob (2018)

Průměrný měsíční podíl sankčně vyřazených uchazečů o zaměstnání na celkovém počtu osob registrovaných na úřadech práce na daném území; územní jednotka: okresy

Zdroj dat: MPSV; zpracování vlastní

Analýza vychází z dat poskytnutých Ministerstvem práce a sociálních věcí, dat ze systému OKpráce a OKnouze, dat Českého statistického úřadu a dat z Mapy exekucí, dále z hloubkových rozhovorů s experty v oblasti zaměstnanosti a s nezaměstnanými.

Text vznikl v rámci projektu **Dobrá práce v obci: Možnosti pracovní integrace osob ohrožených sociálním vyloučením na úrovni obce** s registračním číslem CZ.03. 3. X/0.0/0.0/15_124/0006493 v rámci Operačního programu Zaměstnanost. Projekt je spolufinancován Evropskou unií. Nositelem projektu je Nová škola, o. p. s., která je také jeho hlavním koordinátorem. Projekt realizuje spolu s Centrem pro společenské otázky – SPOT, z. s. (obsahový garant projektu) a Multikulturním centrem Praha, z. s. (garant veřejných akcí projektu).

© Autoři textu: Lucie Trlifajová, Tomáš Hoření Samec, Filip Pospíšil. Zpracování map a datových podkladů: Barbora Chrudimská a Michaela Kudrnáčová. Děkujeme Romanovi Matouškovi, Mashe Volynsky a Adamovi Gajdošovi za cenné stylistické a obsahové připomínky, Lukášovi Wichovi za jazykové korektury a Elišce Beránkové za grafické zpracování.
Centrum pro společenské otázky – SPOT z. s., Praha, říjen 2019